

Философи, шашин судлал-ХІV
ҮЛ УХАМСАРЛАХУЙН ТУХАЙ ПСИХОАНАЛИЗЫН
ЗАРИМ ҮЗЭЛ САНАА

Г.Лодой (Ph.D), профессор

В.И.Павлов (Докторант)

МУИС. НШУС.

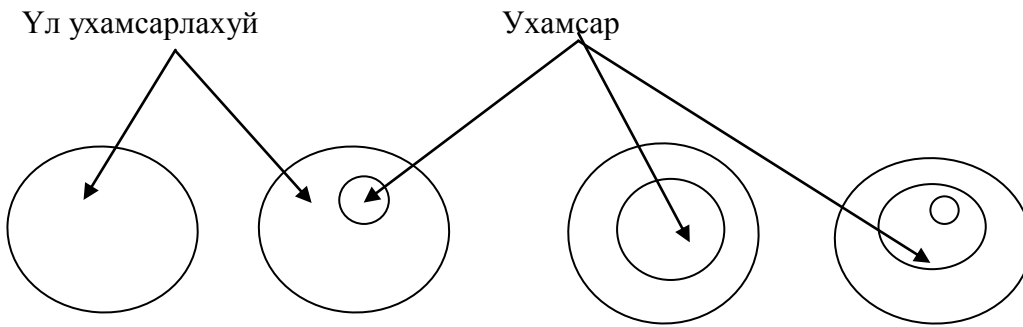
Философийн тэнхим

Түлхүүр үг: ухамсар, үл ухамсарлахуй, менталитет, онол, төвшин, үзэгдэл, философи, сэтгэл судлал, байгалийн ухаан, тогтолцоо, нийгмийн шинж төлөв, далд ухамсарлахуй, амьдрахуйн эрчим хүч, либидо.

“Менталитет” хэмээх ойлголтыг судлах явцад энэ нь “ухамсар”, оюун ухаантай холбоотой гэдгийг Эртний Грек-Ромын философичид анх анзаарчээ. Цаашилбал зарим судлаачдын дэвшүүлсэн санаанд “менталитет” гэдэг ойлголт далд утгаар ухамсарын нэг төвшин болох үл ухамсарлахуйтай холбоотой гэж тэмдэглэсэн байдаг. Гэвч ухамсар, үл ухамсарлахуй, далд ухамсарлахуй хэмээх ойлголтуудын талаар хийсэн нарийн судалгаа, эрдэмтэн мэргэдийн хүлээн зөвшөөрсөн тодорхойлолт байхгүй байгаа нь дээрх нэр томъёонуудын тайлбаруудаас харагддаг. Өөрөөр хэлбэл, “менталитетийн” адил дээрх ойлголтуудын талаар тогтсон нэг тодорхойлолт байдаггүйн улмаас үл ухамсарлахуйг далд ухамсарлахуйтай адил утгатайгаар хэрэглэдэг тал байдаг. Нөгөөтэйгүүр энэхүү хоёр нэр томъёо адил утга илэрхийлдэг бол зэрэг хэрэглэх шаардлага байхгүй л байсан болов уу.

Ухамсар, үл ухамсарлахуй ба далд ухамсарлахуйн харьцааг тодорхойлоход бэрхшээлтэй байх нь ойлгомжтой. Яагаад гэвэл дээрх үзэгдлүүдийг хэмжих нэгжгүй ба сэтгэцэд байнга зэрэгцэж явдгийн улмаас дэс даарааллыг ч тогтоох боломжгүй байдаг.

Ухамсар гэдэг ойлголтыг янз бүрээр тодорхойлохыг оролддог байсан бол үл ухамсарлахуйг ХХ зуунд л хүлээн зөвшөөрч эхэлсэн гэж хэлж болох юм. Ухамсар нь хүний оюуны ертөнцийг бүхэлд нь илэрхийлж чаддаггүй. Хүний сэтгэцэд ухамсараас гадна үл ухамсарлахуйн хүрээ байдаг гэдгийг эрт дээр үеэс эрдэмтэн судлаачид анзаарсан юм. Харин хуучин социалист хэмээх орнуудад үл ухамсарлахуй хэмээх ойлголтыг үгүйсгэж, түүнийг идеалист үзэл бодлын илэрхийлэл гэж үздэг байлаа. 1960 –аад оноос энэхүү ойлголтыг сэргээх, уг үзэгдлийг эрчимтэй судлах үйл явц идэвхтэй явагдаж эхэлсэн ажээ[1].

Зураг 1. Янз бүрийн түвшний сэтгэцийн үүргийн хөгжлийн хувьсал (үл ухамсарлахуй-ухамсар- зөн билгийн ухамсар).

Сэтгэхүйн энгийн үйлдлүүд үл ухамсарлахуйн төвшинд явагдаж, амьтны мэдрэхүйн таван эрхтэн бүрэлдэн тогтсон үеэс үл ухамсарлахуй нь хөгжиж эхэлсэн гэж үздэг. Харин К.Г.Юнг, З.Фрейд нарын үзсэнээр ухамсар нь үл ухамсарлахуйн бүтцэд бага хэмжээний хэсгийг эзэлдэг. Тухайлбал З.Фрейд ухамсар, үл ухамсарлахуй хоёрыг харьцааны үүднээс тайлбарлахдаа “үл ухамсарлахуйг мөсөн уул гэж үзвэл ухамсар нь түүний дээрх давхарга” гэж байсан бол харин К.Г.Юнг “ухамсар нь үл ухамсарлахуй хэмээх тэнгисийн гадаргууны нимгэн хальс” гэж тодорхойлсон байдаг.

Үл ухамсарлахуйг нилээд нарийн судалсан эрдэмтний нэг бол З.Фрейд юм. Зарим эрдэмтэн судлаачид түүний хийсэн судалгаа, гаргасан дүгнэлтийг бүрэн хэмжээгээр нь хүлээн зөвшөөрдөггүй ч үл ухамсарлахуйг психоанализд хэрэглэснээр ихээхэн ач холбогдолтой болсон гэдэг. Психоанализын философи нь ХХ зууны өрнө дахины философийн нилээд чухал чиглэлүүдийн нэг болсон юм. Уг чиглэл нь зөвхөн олон янз бүрийн философийн чиглэлд нөлөөлснөөр зогсохгүй мөн тэр үеийн оюун санааны соёлд нөлөө үзүүлсэн юм.

Психоанализын гол онцлог бол хүний сэтгэцийг хамгаалах зорилготой ажээ. З.Фрейдын өв залгамжлагчаар К.Юнг, Э.Фромм нарыг нэрлэдэг ч яваандаа тэдний баримталж байсан үзэл бодол нь хоорондоо ялгаатай болсон аж. З.Фрейд нь психоанализыг боловсруулахдаа үл ухамсарлахуйн хүрээг судалж, уг хүрээ нь хүний сэтгэцэд маш их нөлөөлдөг болохыг тогтоожээ. Түүний бодлоор хүн бүрийн сэтгэцэд ухамсар, далд ухамсарлахуй³¹ ба үл ухамсарлахуй гэдэг бүтцийн гурван байгууламж байдаг. З.Фрейд нь үл ухамсарлахуйн хүрээнд анхаарлаа хандуулж, сэтгэцийн энэ хэсэгт иррационал шинжтэй, хүний оюун ухаанаар дамжаагүй хүсэл, санаа шахагдаж ордог гэж үзжээ. Харин уг хүсэл ба санааг хэрэгжихэд далд ухамсар нь саад болдог гэжээ. Учир нь түүний гол үүрэг нь хүний үл ухамсарлахуйн эрмэлзлийг илэрхийлж буй хүсэлд хяналт тавихтай холбоотой ажээ. Түүний гол үүрэг нь үл ухамсарлахуйн хүслийг хязгаарлах, ухамсард нэвтрэн орж аливаа

³¹ Орос хэл дээрх зарим эх үүсвэрүүдэд “далд ухамсар”-ыг “предсознание” ба “подсознание” гэж хоёр үгээр илэрхийлдэг. Гэвч уг хэлний “пред-”, “под-” гэдэг угтварууд хоёр өөр утга илэрхийлдэг.

үйл ажиллагаа болж хувирахад саад учруулахад оршдог. Эс тэгвэл энэ байдал нь сэтгэцийн янз бүрийн өвчин эмгэгийн эх үүсвэр болдог гэж З.Фрейд дүгнэжээ. Хүний сэтгэцэд үл ухамсарлахуйн хүрээ оршдог гэдгийг сэтгэл судлалд эртнээс тодорхойлсон байдаг. Гэвч анх З.Фрейд энэ асуудалд гол анхаарлаа хандуулсан хүн юм.

З.Фрейд “үл ухамсарлахуй гэдэг нь сэтгэцийн бүх шинжийг агуулдаг ч ухамсарын хүртээл болдоггүй оюун санаалаг амьдралын хэлбэр”[2] , “үл ухамсарлахуй – хүн өөрөө өөрийгөө ухаарахгүйгээр, автоматаар гүйцэтгэж буй үйлдэл”[3] гэж тодорхойлжээ.

Дээр өгүүлснийг нэгтгэн дүгнэвэл, З.Фрейдын хувьд үл ухамсарлахуй нь төрөлхийн шинжтэй, ухамсараас шахагдсан байгалийн инстинктийн “агуулах” юм. Түүний бодлоор инстинкт нь хүний үйл ажиллагааг бүрэлдүүлж буй эрчим хүчний дамжуулах хоолой юм. Харин уг эрчим хүчийг либидо гэж нэрлэж, хүний сэтгэцийн эмгэг нь хангагдаагүй эрчим хүчээс шалтгаалдаг гэж дүгнэжээ. Нөгөөтэйгүүр З.Фрейд нь либидо хэмээх нэр томъёогоо судалгааныхаа явцад боловсронгуй болгохыг зорьдог байжээ. Өөрөөр хэлбэл, либидо гэдгийг эхэндээ зөвхөн бэлгийн эрчим хүч гэдэг үүднээс тайлбарлаж байсан бол хожим нь түүнийг хүний амьдрахуйн хоёр туйл болох амьдрал, үхэл хоёртой холбожээ. З.Фрейд өөрийн сургаалаа ертөнцийн хоёр хүч болох Эрос ба Танатосын мөнхийн тэмцэлтэй холбосон явдал нь философийг сонирхож эхэлсний нөлөө байж болох юм. Гэхдээ З.Фрейдийг философиос аль болох зай барихыг эрмэлздэг байсан гэж үздэг.

1911-1913 онуудад психоаналитик чиглэлд зөрчил улам гүнзгийрч З.Фрейд хамгийн ойрын шавь А. Адлер, К.Г.Юнг нараас хөндийрсөн ажээ. А.Адлер нь “бэлгийн үл ухамсарлахуй” хэмээх ойлголтоос бүрмөсөн татгалзаж, “бие хүний сэтгэхүй” гэдэг онолыг бий болгожээ.

Хүүхэд амьдралынхаа эхэн үед олж авдаг “амьдралын хэв маягт” Адлер анхаарлаа хандуулж, энэ олсон хэв маягаа амьдралынхаа туршид хадгалдаг гэжээ. Адлерын бодлоор хүүхдийг өөртөө бүрэн итгэлтэй болгохын тулд түүнд хязгааргүй эрх чөлөөг олгох хэрэгтэй гэж үздэг байжээ.

Харин К.Г. Юнг өөрийн туршлагадаа тулгуурлан “янз бүрийн үеийн ард түмний домог, итгэл үнэмшилд тогтмол давтагддаг тодорхой сэдлүүд байдаг бөгөөд энэхүү сэдлүүд нь хүмүүсийн зүүд, солиоролд илэрдэг”[4] гэжээ. З.Фрейд далд ухамсарлахуй, үл ухамсарлахуй хоёрыг нэг үе зэрэг хэрэглэж байсан бол К.Г.Юнгийн хувьд “үл ухамсарлахуй” гэдэг асуудал гол ойлголт нь болсон юм. Үл ухамсарлахуйн үзэгдлүүдийг рациональ, оюун ухаанаар тайлбарлах боломжгүй байсан учраас К.Г.Юнг уг үзэгдлүүдийг үүсгэж байгаа хүчин зүйлийг хүний сэтгэцээс хайдаг байв. К.Г. Юнг субъективист үзэл бодлоос хөндийрч домгийг бэлгэдлээр тайлбарлахыг оролдож үл ухамсарлахуй нь хүний төсөөллийг бүрэлдүүлдэг зарим загварыг тогтмол илгээдэг гэж таамаглажээ. Энэхүү загваруудыг

ангилах, адилтгах оролдлого хийхдээ К.Г.Юнг уг бэлгэдлийн холбоосыг “анхдагч дүрслэл” эсвэл “үл ухамсарлахуйн архетип” гэж нэрлэжээ. Түүний үзэж байгаагаар архетипууд нь нийт хүн төрөлхтөнд нийтлэг байдаг тул аливаа тодорхой нийгмийн нөхцөл байдал, хувийн туршлагад хамаардаггүй. Гэхдээ нийт хүн төрөлхтний нийтлэг хүсэл, инстинкт, чадамжийг илэрхийлдэг гэж үздэг байлаа.

“Архетип өөрөө бол хоосон ба туйлын формаль шинжтэй. Тэрээр a priori-ээр өгөгдсөн *facultas praeformandi*, төсөөлөх чадвар. Төсөөлөх чадвар нь бус харин хэлбэрүүд нь өвлөгддөг учир энэ байдлаараа өөрийн хэлбэрээрээ тодорхойлогдсон инстинктэй зарим талаараа адил”[5] гэж К.Г.Юнг бичжээ. Түүний үзсэнээр хүн төрөлхтний ухамсарын гүнд “хамт олны үл ухамсарлахуй” хэмээх сэтгэцийн давхарга байдаг ажээ. Тэр дээр *persona* ба *anima* хэмээх хоёр санааны түвшин байдаг гэж үзсэн байх.

Психоанализын философийн цаашдын хөгжилд Эрих Фромын бүтээлүүд онцгой байр суурь эзэлдэг. Психоанализыг философи, социологи ба шашин судлалд хэрэглэх оролдлого хийхдээ психоанализын хүрээнээс гарч нийгмийн аналитик сэтгэлзүй гэдэг бие даасан чиглэлийг бий болгосон аж. Хүний сэтгэцийн аппарат нь ямар хэмжээнд, ямар байдлаар нийгмийн төлөвшилт болон хөгжлийг тодорхойлох шалтгаан болдог гэдгийг уг чиглэл судлах зорилготой байв.

Э.Фромм нь К.Марксын үзэл санааг сонирхдог байсан бөгөөд өөрийн үзэл бодлоо боловсруулахдаа түүнд тулгуурладаг байжээ. Өөрөөр хэлбэл Э.Фромм нь нийгмийн бүлгийн нийтлэг байр суурь, чиг баримжаа, үнэлэгдэхүүний сэтгэцийн гүн дэх холбоог эдийн засаг, нийгэм, улс төрийн нөхцөлтэй холбож тогтоохыг оролдож байсан ажээ. Тэрээр уг санааг дэвшүүлснээр З.Фрейдын бэлгийн хүсэл сонирхол хэмээх санаанаас татгалзсан гэдгээ илэрхийлж К.Марксын эдийн засгийн хүчин зүйлүүдээс нийгэм нь хамаардаг, нийгэм нь хүнийг төлөвшүүлдэг гэдэг үзлийг анхаарах болжээ. Хожим нь Э.Фромм нь менталитет хэмээх ойлголттой төстэй “нийгмийн шинж төлөв” гэдэг ойлголтыг хэрэглэсэн. Түүний бодлоор “нийгмийн шинж төлөв” нь үйлдвэрлэлийн аргад өөрчлөлт оруулахаас гадна мөн ухамсар, сэтгэхүй хоёрыг өөрчилдөг “үйлдвэрлэлийн хүч” юм гэжээ. Үүнд түшиглэн Э.Фромм дараах чухал дүгнэлтийг гаргасан байна. Түүнийхээр аливаа өөрчлөн байгуулалт, хувьсгал (эдийн засгийн, улс төрийн, нийгмийн, мэдээлэл технологийн) нь бүрэлдэн тогтсон “нийгмийн шинж төлөв”-ийг үл харгалзсан тохиолдолд амжилтанд хүрэхгүй гэж дүгнэжээ. Ер нь Э.Фромм “нийгмийн шинж төлөв” нь тойрон хүрээлж буй орчин, эдийн засаг, нийгмийн зохион байгуулалтаас хамаардаг гэж үздэг байсан тул энэ ойлголт нь “менталитет”-ийн талаар зарим эрдэмтэн судлаачдын хийсэн тодорхойлолттой адил гэж хэлж болох юм.

Фрейд, Адлер, Юнг, Фромм нарын дээрх үзэл санаа нь өрнөдийн нийгмийн хөгжилд нилээд түлхэц өгсөнөөр зогсохгүй янз бүрийн хөдөлгөөний (залуучуудын, экологийн, феминист) оюун санааны үндсийг нээж өгсөн гэж үздэг. Энэ нь “шинэ технологийн”, “мэдээллийн” гэж нэрлэдэг нийгмийн альтернатив нь болох “шинэ сэтгэхүйн нийгэм” –ийн концепцийн онолын үндэслэлийг бий болгох чухал алхам болсон ажээ. Психоанализ нь хүн нийгмийн ямар шаардлагыг биелүүлэх ёстой, ямар хэм хэмжээг дагах ёстой гэдгийг ойлгуулах, өөрийгөө хөгжүүлэх, боловсронгуй болгох асар их боломжийг ч нээж өгөхийг зорьдог.

Нөгөөтэйгүүр сүүлийн үед ухамсар, үл ухамсарлахуй ба далд ухамсарлахуйн талаар онтопсихологи, трансопсихологи хэмээх шинэ онолууд өөр үзэл санаа илэрхийлдэг болов. Тухайлбал онтопсихологийн үзлээр хүн нь түүний ихэнх сэтгэцийн бүтцэд шингэж орсон өөрийн үл ухамсарлахуйн бүтээгдэхүүн мөн: “... бид өөртөө оршдог ба өөрийн тухай юу ч мэддэггүй”[6]³² хэмээн А.Менегетти “Амьдрахуйн сэтгэлзүй” гэдэг бүтээлдээ бичжээ. Дээрх чиглэлийн судлаач нар үл ухамсарлахуйд тулгуурлаж өөрийн үзэл бодлоо боловсруулдаг ажээ. Гэвч “Бидний далд ухамсар, бидний мөн чанар” өгүүлэлд “тэр ер бусын зүйл ухамсараас гадуур байж, түүнээс үл хамаардаг ч амьдралд бодитой оршин байдаг. Үүнийг далд ухамсар (үл ухамсарлахуй) гэж нэрлэдэг”[7] гэж бичжээ. Үүнээс гадна зохиогч нь мөн өгүүлэлдээ “онтопсихологийн аргууд хүний далд ухамсрын үйлдлийн дараалал, орчин нөхцөлийг танин мэдэх боломжийг олгодог” гэж Антонио Менегеттигийн “Манлайлагчийн сэтгэлзүй” гэдэг бүтээлээс ишлэл авчээ. Гэвч хүний сэтгэцэд гадаад, дотоод олон үйл явц зэрэг явагддаг тул дараалалыг тогтоох боломжгүй гэж зарим судлаачид үздэг. Түүнчлэн “далд ухамсар” ба “үл ухамсарлахуй” хоёрын ялгааг нарийн тогтоогүй ч адил утгатай гэж үзэж болохгүй юм.

Дээрх хоёр ойлголтыг хооронд нь ялгах хэрэгтэй гэдгийг сэтгэцийн гүн дэх үйл явцыг судалдаг, уг судалгаандаа түшиглэж “трансанализ” гэдэг онолыг боловсруулж буй Алексей Уит илэрхийлжээ. А.Уит “трансанализ”-ын онолдоо хүн нь өдөр тутмын дадлаар эзэмшсэн автомат үйлдлийг үл ухамсарлахуй[8] гэж томъёолжээ. “Миний бодлоор үл ухамсарлахуйн үйлдлүүд инстинкт ба дадлын нөлөөгөөр бий болдог”[9] гэж Уит Алексей мөн тэмдэглэжээ. “Харин далд ухамсарлахуй нь хүний сэтгэцийн гүнд оршдог, зөвхөн гэнэтийн гоц тохиолдолд болон тусгай техникийн тусламжтайгаар илэрдэг сэтгэлзүйн тогтолцоо[10] гэж тайлбарлажээ.

³² А.Менегетти. *Психология жизни*. СПб., 1992.с. 60

НОМЗҮЙ

1. П.В.Алексеев, А.В.Панин. Философия: учеб.- 4-е изд., перераб. и доп.-М.:ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. стр. 245
2. Бессознательное, его открытие, его проявление. От Фрейда к Лакану. Коллоквиум московского круга, 1992 с.6
3. З.Фрейд. Толкование сновидений. М.,1992
4. Философия. Справочник студента,М.,2000. С.204
5. Юнг К.Г. Тэвистокские лекции. Киев.1995.с.221
6. А.Менегетти. Психология жизни. СПб.,1992.с. 60
7. Уит Алексей. Словарь по трансоанализу.М.,2010.
8. Уит Алексей. Психология подсознательного. М.,2011.с.14
9. Уит Алексей. Психология подсознательного. М.,2011.с.15
10. Уит Алексей. Психология подсознательного. М.,2011.с.15

РЕЗЮМЕ

Факт, что теория психоанализа оказала соответствующее влияние на развитие западной науки, является неоспоримым. Дальнейшее изучение глубинной психологии станет огромным толчком для развития человечества. Изучение бессознательной и подсознательной сфер человеческого сознания приблизит ещё на один шаг к пониманию проблемы менталитета, которая вызывает всеобщий интерес. Внесение ясности в понимание этих сложных психических феноменов соответственно приведёт к эффективному решению социально-экономических преобразований.